

Dr. sc. Mato Kukuljica
HRVATSKA KINOTEKA
HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV

NOVE SMJERNICE U ZAŠTITI AUDIOVIZUALNOG GRADIVA

uvodne napomene

Povjesničari filma prihvatili su da prva projekcija braće Lumiere koja je održana 29. prosinca 1895. u Parizu¹ označava početak kinematografskog medija u svijetu. Već 1898. poljski fotograf i filmski snimatelj Boleslaw Matuszewski u svojoj brošuri Novi povijesni izvor upozorava na činjenicu da je potrebno prikupljati, čuvati i zaštićivati filmsko gradivo te istodobno vizionarski sagledava i utvrđuje temeljne zadatke filmskog arhiva.

1. temeljni dokumenti - 25ta obljetnica UNESCOve Preporuke o čuvanju i zaštiti pokretnih slika

Tek 1980. godine UNESCO na Generalnoj skupštini održanoj u Beogradu, donosi Preporuku o čuvanju i zaštiti pokretnih slika². Europska konvencija o zaštiti audiovizualnog nasljeđa donešena je tek 2001. godine. Pored zaštite filmskog gradiva predviđa provođenje mjera zaštite specijaliziranih audiovizualnih arhiva i dokumentacija pri televizijskim kućama. Nažalost u našoj zemlji ovaj se dio Konvencije još uvijek ne provodi u praksi i nalazimo se u situaciji da nam ubrzano propadaju antologijske televizijske serije «Prosjaci i sinovi» (redatelj Antun Vrdoljak), «Gruntovčani» (redatelj Krešo Golik) jer Hrvatska televizija iako je javna institucija prvenstveno preferira komercijalne programe i ne vrši vrednovanje ni zaštitu vlastitog programa snimljenog na filmskoj vrpici.³

¹ Prva projekcija «živićih fotografija» održana je u prostorijama Kola, današnje Akademije dramske umjetnosti 7. listopada 1896.

² Ovim osnovnim dokumentom koji obvezuje sve zemlje članice na osiguranje potrebnih financijskih sredstava za nesmetan rad filmskih arhiva, potiče se osnivanje filmskih arhiva u svrhu zaštite audiovizualnih medija. Pojam pokretne slike širi je pojam od filmske vrpce i područje zaštite proširuje i na druge nosače i formate na kojima nastaju pokretne slike.

³ Hrvatska televizija ima najveću i najvrijedniju zbirku 16mm filma koji je sustavno stvaran radom Televizije od šezdesetih godina do početka osamdesetih godina. Navodi se podatak od oko 20 milijuna metara filmskog gradiva. Ne postoji cjelovit uvid u stanje ovog materijala koji je ugrožen jer je najvećim dijelom sniman na preokretnoj filmskoj vrpici, tj. ima odvojen slikovni i zvučni zapis. Poseban problem je zaštita zvučnih zapisa jer su snimani na perfomagnetskoj vrpici čiji je vijek

Godine 2003. UNESCO donosi smjernice za izradbu zajedničkih principa i strategije u zaštiti digitalne baštine u čemu su posebno korisne upute koje je izradila Nacionalna knjižnica Australije u okviru projekta Memory of the World, ožujak 2003. godine. Između ostalog otvoreno je pitanje kako sačuvati infomacije na internetu kao ogledalu društvenog života u određenom trenutku (pitanje prioriteta gradiva za trajnu pohranu, dobivanja odobrenja za korištenje digitalnih zapisa i sl).

2. ugroženost i uništenje svjetske filmske baštine

Najveći filmski arhivi osnovani su tek tridesetih godina (Pariz, London, Berlin, Moskva, New York i drugi) pa zatim u drugom valu pedesetih godina i nije začudno što je preko 90% svjetske baštine iz pionirskog razdoblja kinematografskog medija zauvijek uništeno.

Ključni trenuci u povijesti kinematografskog medija «pogubni» za čuvanje filmskog gradiva pored pionirskog razdoblja do 1910. godine su otkrivanje zvuka 1927. godine. Tom prilikom uništeno je 50% filmskog nasljeđa iz nijemog razdoblja kinematografskog medija. Slijedi pojava acetatne filmske vrpce kao sigurnosnog filma 1951. godine (u hrvatskoj kinematografskoj praksi 1954. godine) kada dolazi do masovnog uništavanja filmskog gradiva na nitratnoj filmskoj vrpici. Istraživanje Nacionalnog centra za kinematografiju u Francuskoj utvrđuje da je od 100.000 snimljenih filmova u Francuskoj sačuvano samo 20.000 naslova.

3. projekti zaštite Nacionalne filmske zbirke (1904-1980)

Hrvatska kinoteka kao nacionalni filmski arhiv utemeljena je tek 1979. kad su već izvršene mnoge devastacije filmske baštine i do danas ostaje "crna"

trajanja do 15 godina. Što se tiče ukupnog stanja filmske vrpce opasnost je od zajedničkog čuvanja filmske vrpce i magnetskih vrpce bilo koje vrste zajedno jer to štetno djeluje na slikovni zapis. Čitavu zbirku potrebno je detaljno pregledati i pored obrade i identifikacije svakog materijala preambalažirati i staviti u primjerene neutralne plastične kutije. Ogroman zadatak je zamijeniti selotejpske spojnice, ručno očistiti filmsku vrpcu.

rupa u hrvatskoj filmskoj baštini tj. nestali su ili su uništeni svih 25 dugometražnih igranih filmova snimljenih u razdoblju od 1917. do 1925⁴.

- *presnimavanje filmskog gradiva (do 1954) s nitratne filmske vrpce na sigurnosnu filmsku vrpcu*

Prvi zadatak pred kojim se našla Hrvatska kinoteka, kao nacionalni filmski arhiv, bio je zaštita i presnimavanje s nitratne na sigurnosnu filmsku vrpcu filmskog gradiva koje je bilo na depozitu u Jugoslavenskoj kinoteci. Nakon preuzimanja i smještanja u Hrvatskom državnom arhivu izrađen je detaljan projekt zaštite u suradnji s Laboratorijem Jadran filma u kojme je oformljena posebna tehnička jedinica za realizaciju ovog projekta. Projekt zaštitnog *presnimavanja filmskog gradiva s nitratne vrpce na sigurnosnu vrpcu*⁵ obuhvaćao je filmsko gradivo nastalo u razdoblju od 1904. do 1941., te od 1945. do 1954.

U razdoblju od 1983. do 1987. godine izradbom zamjenskog izvornog filmskog gradiva na nezapaljivoj filmskoj vrpici trajno je zaštićeno 9 dugometražnih igranih filmova te 467 naslova kratkometražnih filmova i to najveći dio iz vrijedne filmske zbirke Škole narodnog zdravlja «Andrija Štampar» koja je sustavno djelovala od 1927. do 1960. godine.

- *izradba zamjenskog izvornog filmskog gradiva*

Druga metoda zaštite filmskog gradiva jest *izradba zamjenskog izvornog filmskog gradiva* (interpozitiva ili dublpozitiva) te sigurnosnih kopija. Prilikom preuzimanja filmskog gradiva iz spremišta producenata ustanovljeno je da producenti u posljednjih 50 godina nisu izrađivali zamjenske izvorne materijale zbog uštede od cca 25 000 EUR-a, već su sve kopije radili izravno iz originalnog negativa. U projektu zaštite Nacionalne

⁴ Postoje informacije pojedinih sudionika iz tog vremena da su 1945. godine uništavani navedeni igrani filmovi uz drugo filmsko gradivo kao ostaci malograđanskog društva što je neprocjenjiva šteta za hrvatski film i kulturu u cjelini.

⁵ Jedna od najvećih zabluda u povijesti nastanka kinematografskog medija, posebno na području zaštite filmskog gradiva jest uvjerenje o konačnom pronalaženju sigurnosne filmske vrpce u filmskoj vrpici s acetatnom podlogom. Čudi uspavanost svjetskih arhivskih filmskih institucija i njihovih stručnjaka jer odmah su morali biti svjesni da je acetatna podloga nestabilna i podložna vlazi i temperaturi. Godine 1955. pojedini američki stručnjaci otvaraju pitanje dugotrajne pohrane ove nestabilne filmske vrpce. Tek pojavom «vinegar sindroma», teških oštećenja filmske vrpce zbog povećane kiselosti filmske vrpce koja je zahvatila spremišta pojedinih europskih filmskih arhiva, ti filmski arhivi početkom devedesetih godina pokreću znanstvena istraživanja o trajnosti filmske vrpce, na čelu s Kraljevskom kinotekom u Bruxellesu.

filmske zbirke novo zamjensko izvorno filmsko gradivo rađeno je za one filmove koji nisu imali niti jedan zamjenski izvorni materijal a ni sigurnosnu kopiju.

Riječ je o gradivu koje je uglavnom nastalo u razdoblju od 1954. do 1979. godine kad je donesen Zakon o kinematografiji s obvezom predaje sigurnosne kopije Hrvatskoj kinoteci. Tek Projektom cjelovite zaštite i restauracije Nacionalne filmske zbirke Hrvatska kinoteka nastoji ispraviti pogreške neprimjerenog čuvanja filmskog gradiva u spremištima producenata, te nepravodobne izrade zamjenskog izvornog filmskog gradiva.

- *zaštita filmskog gradiva na substandardnim formatima (9,5mm i 8mm)*

Posebni projekt predstavlja zaštita vrijednog *filmskog gradiva na substandardnim formatima 9,5 i 8 mm standard* (od 1927. do 1970). Jedna od tradicija hrvatskog filma, pored sustavne proizvodnje nastavnog filma od dvadesetih godina do polovice osamdesetih godina, jest ustrajan rad na amaterskom ili neprofесиjskom filmu, kako danas nazivamo tu vrstu filma. Zahvaljujući angažmanu pionira hrvatskog filma dr. Maksimilijana Paspé i Oktavijana Miletića, godine 1928. osnovan je kinoklub Zagreb i to usmjerenje nazočno je i danas u produkciji eksperimentalnog, avangardnog, dječjeg filma što Hrvatsku stavlja na visoko mjesto u europskoj i svjetskoj tradiciji ove vrste filma.

Inovacijskim postupkom snimatelja i redatelja Hrvoja Sarića uspješno su povećani ovi «mali» formati 9,5 mm i 8mm na 35mm filmsku vrpcu, koja je do danas profesionalni format. Filmsko gradivo posebno iz razdoblja do 1940-te godine prebačeno na 35mm filmsku vrpcu postalo je dostupno javnosti, istraživačima, studentima, povjesničarima filma. Na taj način postali su dostupni javnosti vrijedni filmovi Oktavijana Miletića, Maksimilijana Paspé i drugih filmskih amatera. Ovim projektom zaštićeno je ukupno 208 naslova.⁶

- *projekt pune zaštite i restauracije originalnih negativa*

1995. pokrenut je *projekt pune restauracije originalnih negativa* (koji su bili u kameri) i zvučnih zapisa jer je utvrđeno da će dosadašnjim načinom

⁶ Kukuljica, Mato: Zaštita i restauracija filmskog gradiva, Hrvatski državni arhiv-Hrvatska kinoteka Zagreb, 2004. godina

zaštićivanja i brojem zaštićenih filmova, jednostavno nestati pojedini dugometražni i kratkometražni filmovi. Zahvaljujući razumijevanju Ministarstva kulture bitno su povećana financijska sredstva za zaštitu i restauraciju Nacionalne filmske zbirke.

U razdoblju od 1995. do 2004. godine izređeni su zamjenski izvorni materijali za:

- 65 dugometražnih igranih filmova,
- 182 animirana filma i
- 154 dokumentarna filma.

U realizaciji ovog projekta pored djelatnika Hrvatske kinoteke sudjelovali su vanjski suradnici filmski tehnolozi Ernest Gregl i ing. Emilija Guštin Miler. Najsloženiji zadatak u pripremi filmskog gradiva za laboratorijske postupke kopiranja jest pregled svakog kvadrata svih sačuvanih materijala jednog filma.⁷ Zatim se na temelju izvršene ekspertize vrši popravljavanje filmske vrpce, čišćenje i pranje. Često je zbog uništenja ili nestanka potrebno raditi i rekonstrukcije pojedinih dijelova slikovnog i zvučnog zapisa svakog filmskog djela. Nakon niz očitavanja i izradbi proba izrađuju se nulta i korekciona kopija i tek tada se utvrđuje potreba izradbe novih zamjenskih izvornih materijala za svaki pojedini film. Svoj doprinos u zaštiti i restauraciji filmskog gradiva ovih 25 godina dale su generacije stručnjaka Laboratorija Jadran filma.

Ovaj odgovoran i složen posao rađen je samozatajno daleko od očiju javnosti, kao i svi drugi već realizirani projekti, sa svješću da ukoliko to ne uradimo u datom trenutku mnogi će filmovi ili izbljediti, ili će kao kod filmova **H-8** iz 1958. (N. Tanhofer) i **Rondo** iz 1966. (Z. Berković) doći do odvajanja emulzije od baze filma pa će time doći do njihovog definitivnog uništenja⁸.

⁷ treba naglasiti da 10 minuta jednog filma ima 14 440 kvadrata a ako je prosječna dužina jednog dugometražnog igranog filma oko 90 minuta tada je lako izračunati da za stručni pregled samo originalnog negativu jednog dugometražnog igranog filma treba pregledati 129 600 kvadrata. Jedan film najčešće ima originalni negativ, ton negativ, interpozitiv, internegativ te tonsku kopiju pa ovu brojku treba pomnožiti s brojem četiri.

⁸ ovaj gotovo nerješiv problem uspješno je obavio filmski tehnolog Ernest Gregl koji je milimetar po milimetar emulzije lijepio na bazu filmske vrpce i to originalnog negativu da bi mogao proći kroz stroj za kopiranje. Na kraju je to uspjelo. Izrađen je novi dublpozitiv a iz njega dublnegativ iz kojeg se može izraditi preko dvadeset novih kopija. Da nismo uspjeli spasiti originalni negativ koji je bio u kameri, ovi bi se filmovi morali kopirati iz preko trideset godina starih i teško oštećenih zamjenskih izvornih materijala. To bi značilo gubitak najmanje 20-30% oštine i gustoće slikovnog zapisa.

4. neprimjerena pohrana filmskog gradiva

Sva temeljna oštećenja filmske vrpce koja možemo pratiti u posljednjih 25 godina rezultat su neadekvatne pohrane u spremištima producenata u kojima je vlaga često bila 90% a temperatura je imala oscilacije od 5 stupnjeva C zimi do 30 stupnjeva C u ljetnim mjesecima. Znanstvenim istraživanjima o trajnosti i ponašanju filmske vrpce u određenim uvjetima u posljednjih 15 godina intenzivno se bave znanstvenici u tri ugledna znanstvena instituta za plastične mase u Rochesteru, Manchesteru i Madridu.⁹

Filmski arhivisti dobili su precizne zadatke od znanstvenih institucija što činiti s trajnom pohranom filmskog gradiva: ako čuvate filmsku vrpcu na 2 stupnja C i 30% vlage, filmsko gradivo sačuvat ćete slijedećih 900 godina. Ako istu vrpcu čuvate na 30% vlage i 21 stupanj C onda će se njen vijek trajanja smanjiti na 70 godina. Nije začudno što su u posljednjih 5 godina veliki europski filmski arhivi započeli ili izgradili nova filmska spremišta (Lisabon, Madrid, Bologna, Helsinski) i čuvaju filmsko gradivo na temperaturama od 2 do 5 stupnjeva C i 30% vlage.

Prema njihovim znanstvenim rezultatima filmovi **Breza** (A. Babaja) iz 1966., **Tko pjeva zlo ne misli** (K. Golik) iz 1970. i drugi filmovi iz pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina nisu mogli «preživjeti» ni na koji način i ostati sačuvani u obliku u kojem su pronađeni. Naime, trebali su u potpunosti izgubiti boju, gustoću slike, kontrast, trebalo je doći do deformiranja filmske vrpce, sužavanja perforacija na filmskoj vrpici i sl.

Vrsnom stručnom pripremom, popravcima vrpce originalnih negativa i ton negativa, korištenjem metode «mokrog» kopiranja uz niz očitavanja svjetla i proba na kraju su dobiveni rezultati i do 30% poboljšanih boja, bolje gustoće i kontrasta uz bitno smanjenje mehaničkih oštećenja. Nova poliester filmska vrpca Eastman Kodak omogućuje ovim filmovima u uvjetima od 10 stupnjeva C i 35% vlage trajanje i preko 300 godina.

- filmska vrpca s acetatnom podlogom

Svi filmovi snimljeni u razdoblju od 1954. do 1995. snimani su na acetatnoj – kiseloj podlozi, podložni su utjecaju visoke vlage i temperature pa ako ih

⁹ vidi. Kukuljica, Mato: Zaštita i restauracija filmskog gradiva, Hrvatski državni arhiv-Hrvatska kinoteka, Zagreb prosinac 2004.,

čuvamo na 21 stupnju C i 50% vlage samo 21 mjesec kiselost će narasti do razine koju ocjenjujemo brojkom 3 (maksimalna kiselost filmske vrpce označava se brojkom 4 i znači teška i nepopravljiva oštećenja filmske vrpce) što znači stupanj razlaganja filmske vrpce bez mogućnosti popravka osim hitnog presnimavanja, da bi se sačuvao slikovni zapis i spriječilo kontaminiranje filmskog gradiva u spremištu, primjer filma **Samo jednom se ljubi** iz 1980 godine (R. Grlić). Taj proces otkriven je redovitim pregledom izvornog filmskog gradiva koji se sustavno provodi i jedan je od bitnih postupaka u zaštiti izvornog filmskog gradiva. Osim provjere fizičkog stanja filmske vrpce redoviti kontrolni pregled ima funkciju provjetravanja filmske vrpce, po potrebi pranja i čišćenja, prematanja i stavljanja u novu ambalažu. Ova pojava identificirana je na samo jednoj od 10 rola originalnog negativa. Može se pretpostaviti da je do povećane kiselosti na ovom dijelu filmske vrpce došlo zbog nekvalitetno provedenog postupka pranja originalnog negativa i zaostatka pojedinih kemikalija koje su pokrenule ovaj proces.

Mehanička oštećenja originalnih negativa nastala su jer se nisu pravodobno izrađivali zamjenski izvorni materijali i sve su kopije rađene izravno iz originalnog negativa što je nedopustivo. Prema iskustvu djelatnika Hrvatske kinoteke a to producenti dobro znaju, mehanička oštećenja morala su se dogoditi jer je originalni negativ korišten više od 20 ili 30 puta iako je po svim svjetskim standardima dozvoljeno korištenje samo 4 do 5 puta¹⁰. Ono što nas danas i nadalje zabrinjava u pohrani novo snimljenih filmova da se ništa nije promijenilo u radu producenata.

Ukupan napor djelatnika Hrvatske kinoteke, Laboratorija Jadran filma i svesrdna pomoć Ministarstva kulture rezultirali su činjenicom da smo restaurirali oko 40% dugometražnih igranih filmova, 30% dokumentarnih filmova te 70% animiranih filmova. Važno je u budućnosti nastaviti ovaj provjereni postupak zaštite, restauracije i rekonstrukcije filmskog gradiva istim tempom da bi se hrvatska baština sačuvala u cjelini a novi mediji pomoći će uvođenju novih metoda digitalne restauracije te popravljanja stanja velikog broja crtanih filmova koje je zbog poliranja i matiranja vrlo teško restaurirati jedino se mogu konzervirati u postojećem stanju.

¹⁰ pojedine zemlje u svoje Zakone o kinematografiji unose i obvezu izradbe interpozitiva svakog novoproduzvenog filma koji se pored originalnog negativa predaje nacionalnom filmskom arhivu na trajnu pohranu kao dvostruka zaštita

Zaseban problem je digitalna restauracija pojedinih animiranih i dugometražnog igranog filma **Kad čuješ zvona** (A. Vrdoljak, 1969) čiji je originalni negativ izgubljen jer je protuzakonito u vrijeme nastanka poslan u inozemstvo radi kopiranja pa je zaštitu ovog filma bilo moguće provesti samo iz postojećih kopija čime je ovaj film izgubio 50% informacija kad je riječ o gustoći slike, oštirini slike te ukupnom slikovnom zapisu.

Svi ovi zaštićeni i restaurirani filmovi posljednjih 10 godina zaštićeni su fotokemijskim procesom uz uporabu «wet gate» metode, tzv. «mokrog» kopiranja, na vrlo kvalitetnoj Eastman Kodakovoj poliester filmskoj vrpici što im garantira vijek trajanja najmanje 300-500 godina ovisno o uvjetima čuvanja.

5. zaštita «amaterskih filmova» iz šezdesetih i sedamdesetih godina

Vrlo bogata produkcija neprofесиjskih filmova splitskog, zagrebačkog, riječkog i osječkog kruga obogatila je hrvatsku filmsku baštinu djelima od neprocjenjive estetske, filmske i šire kulturološke vrijednosti. To su danas slobodno možemo reći klasična djela hrvatskog filma koja su nadrasla vrijednost mnogih profesionalnih filmova. Njihov vremenski raspon kreće se od 1928. godine do danas. Uz sustavnu proizvodnju obrazovnog filma to su dvije stalne sastavnice hrvatske kinematografije. Pred filmskim arhivistima i restauratorima, kad je o zaštiti ovog filmskog gradiva riječ, nalazi se niz problema koje treba rješavati: od slikovnog zapisa, davno napuštenih i zaboravljenih uskih formata 9,5mm i 8mm, posebno zvučnih zapisa, tu je i osjetljivi magnetski nanos ili perfomagnetska vrpca čiji je vijek trajanja do 20-30 godina!

Hrvatski filmski savez uz pomoć filmskog tehnologa Ernesta Gregla u Filmskom laboratoriju u Budimpešti restaurirao je određeni broj filmova majstora amaterskog filma i velikog znalca koji nas je nenadano napustio shrvan bolešću, jedinstvenog autora Ivana Martinca i to prebacivanjem (povećanjem) na 16mm filmsku vrpca. U pripremi su i amaterski filmovi Miroslava Mikuljana. U tim nastojanjima zaštite i restauracije filmova ovih autora vidljivo je da se moraju u cjelosti rekonstruirati te iznova snimiti tonski zapisi jer su izbledili, doslovno nestali.

Kad pogledamo u bogatu prošlost amaterskog filma veliki broj vrijednih amaterskih filmova snimljen je dijelom na 8mm standard filmskoj vrpici te na super 8mm filmskoj vrpici. Možda je dobar prijedlog, kao hitna mjera da se mnogi filmovi ne bi razgradili izraditi *prioritetnu listu vrijednih naslova* koje treba u što kraćem roku trajno zaštititi i osigurati sredstva za povećanje na 16mm vrpcu, što je vrlo složeno i skupo. Istodobno sve filmove čim prije treba presnimiti na digitalnu betu i tako ih sačuvati do pojave nekog novog digitalnog formata.

Ovaj vrijedan dio filmske baštine ugrožen je jer se ne čuva u primjerenim uvjetima. Jedan savjet onima koji čuvaju ove vrijedne zbirke u regionalnim centrima (Osijek, Rijeka, Split) potrebno je osigurati uvjete i čuvati ih barem na 18 stupnjeva C ali vlaga ne smije preći 40%. To se djelotvorno može raditi sustavom hlađenja te uporabom odvlaživača koji nisu skupi (oko 8000,00 kuna). Potrebno je hitno odvojiti magnetske ili feromagnetske vrpce od izravnog dodira s filmskom vrpcom jer znaju pokrenuti proces povećanja kiselosti filmske vrpce (vinegar sindrom) što može kontaminirati čitavo spremište filmova. Odmah treba zamijeniti hrđave kutije i zamijeniti ih plastičnim.

Trebalo bi pokrenuti **zajednički projekt zaštite neprofесиjskog filma** koju bi trebao koordinirati Hrvatski filmski savez preko Ministarstva kulture i lokalnih zajednica da se pokrene zaštita hrvatskog neprofесиjskog filma koji ima iznimnu vrijednost u europskim razmjerima.

6. zaštita video gradiva na elektronskom i digitalnom zapisu

Otvoreno pitanje pred svim filmskim arhivima u Europi i svijetu jest kako zaštititi filmove koji su izvorno snimljeni na video zapisu ili digitalnom mediju jer još uvijek nije pronađen digitalni format za trajnu pohranu digitalnih podataka. Kod nas se može dogoditi da ćemo sačuvati dokumentarni zapis **Šibenska luka** iz 1904. a veliko je pitanje što će se dogoditi za 10 godina s dokumentarnim zapisima na video vrpcama snimljenim u hrvatskoj kinematografiji u razdoblju od 1990. do 2005. Riječ je o oko 2500 naslova kratkometražnih i srednjemetražnih filmova.

Na posljednjem Kongresu Svjetskog udruženja filmskih arhiva (FIAF) održanog u lipnju 2005. godine u Ljubljani na upit kako zaštititi video

gradivo na raznim formatima (VHS, Betacam, UMATIC) odgovor je stručnih djelatnika Danskog filmskog instituta¹¹ koji ima veliko iskustva u produkciji i zaštiti filmova na digitalnom mediju bio je: za sada je jedino je rješenje svo gradivo presnimati na digitalnu Betu! Nakon 15 godina slijedi novo presnimavanje na neki novi format. Kolika financijska sredstva, oprema, stručni djelatnici i stalno smo na početku. Sizifov posao.

- *video gradivo iz Domovinskog rata*

Posebno je ugroženo gradivo snimljeno na VHS kazetama čiji je vijek trajanja 15 godina. Potrebno je hitno izvršiti popis svog gradiva, valorizaciju snimljenog materijala od početka stvaranja hrvatske države sve do završnih oslobodilačkih operacija Bljesak i Oluja, izraditi prioritetne liste presnimavanja na digitalni medij. Takav centar s opremom i stručnim djelatnicima morao bi odmah započeti djelovati pri Hrvatskom memorijalnom dokumenatacijskom centru Domovinskog rata. Ovaj centar započeo je stvarati cjelovitu bazu podataka svog snimljenog video gradiva o nastanku hrvatske države i Domovinskog rata koje se nalazi u Hrvatskoj televiziji, Hrvatskom informativnom centru, Ministarstvu unutarnjih poslova, Ministarstvu obrane, kod privatnih imatelja ovog gradiva, posebno kod filmskih snimatelja koji imaju vlastite privatne zbirke.

Nažalost zbog nepravodobnog osnivanja ovog centra veliki dio video gradiva već je u fazi razgradnje slikovnog zapisa i neće ga biti moguće restaurirati ni zaštititi.

7. zvučni zapisi

Pojavom elektronskih i posebno medija na digitalnim formatima stari nosači zvuka, decelitne, šelakove i gramofonske ploče na drugim nosačima u opasnosti su potpunog uništenja. Zaseban je problem kako zaštititi izuzetno vrijedne zvučne zapise s početka stoljeća do 1945. godine s jedne strane a zatim i ogromne fonoarhive koji su stvoreni u radiostanicama. Sustav štednje i brisanja vrijednih zvučnih zapisa nazočan je, kao i kod televizije kad je

¹¹ Poznato je da ovaj ugledni Institut promovira skandinavski projekt «štedljive filmske proizvodnje». Pedeset posto godišnje proizvodnje dugometražnih igranih filmova je na digitalnom mediju, ostatak na super 16mm vrpci a u 2005. godini samo jedan dugometražni igrani film proizveden je na 35mm vrpci.

riječ i magnetskim vrpčama, već više od dvadeset godina. *Nikad nećemo saznati koliki je dio ovog dijela kulturne baštine zauvijek uništen.* Hrvatska je mala zemlja i nije u mogućnosti za sada stvoriti vlastiti fono arhiv jer nema jasne strategije kulturnog razvitka a nisu utvrđeni ni prioriteti u pojedinim djelatnostima, posebno kad je riječ o nacionalnim institucijama. Francuska, kao jedna od najuređenijih zemalja u pogledu zaštite vlastite kulturne baštine, stvorila je posebni arhiv za oralnu povijest uz audiovizualni arhiv, niz uglednih filmskih arhiva, djelotvoran Nacionalni centar za kinematografiju i sl.

Početak devedesetih godina postojao je projekt (B. Bubenik, M. Kukuljica, V. Majcen) koji nije zaživio. Osjećajući gdje su problemi u primjerenom čuvanju i obradi audiovizualnog gradiva ovaj projekt predviđao je da se Hrvatska kinoteka i dio televizijskog filmskog arhiva, pogotovo dio koji nije operativan, povežu u *Hrvatski audiovizualni arhiv*. To je tražilo osiguranje prostora a znamo da je svaki pokušaj «diranja» Hrvatske televizije vrlo opasan a time i bezuspješan.

Svi navedeni problemi oko trajne pohrane i zaštite zvučnih zapisa godinama su neriješeni pa se čak ni u velikim fonotekama ne provode sustavne mjere zaštite, ne postoje liste prioriteta, tj. gradiva koje traži hitnu intervenciju i zaštitu a ni razvidni sustav kojim se odobrava brisanje pojedinih emisija, intervjua, dokumentarnih zapisa i sl.

Zvučni zapisi također su dio velike porodice koju u članku 2. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima nazivamo arhivskim gradivom. To mnogi arhivisti još uvijek ne prepoznaju kao svoj problem

Arhivska služba, osim Hrvatskog državnog arhiva koji vrši zaštitu zvučnih zapisa dobivenih uz pojedine fondove i zbirke, nije pripremljena i osposobljena ni stručnim djelatnicima, nema potrebni prostor ni opremu. Nema strategije a ni običnih uputa državnim arhivima što činiti kad se jave određene radiostanice koje žele predati na trajnu pohranu arhivske snimke. Takvih je slučajeva sve više.

8. prijedlozi:

- Svi imatelji filmskog gradiva (pa i privatni) trebali bi *predati filmsko gradivo na trajnu pohranu nacionalnom filmskom arhivu* zbog metoda i

uvjeta čuvanja, obrade i provođenja mjera zaštite, čime se ne dovodi u pitanje njihovo vlasništvo nad određenim materijalom. To je predviđeno i Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima ali i Europskom konvencijom o zaštiti audiovizualnog gradiva.

- Kad je riječ o *neprofесиjskom filmu* trebalo bio osposobiti nadležne državne arhive u Rijeci i Osijeku za trajnu pohranu neprofесиjskog filma na uskim formatima (8mm standard, super 8mm i 16mm) te zvučnih zapisa što je djelotvorno učinjeno dogovorom Hrvatskog državnog arhiva, Poglavarstva grada Splita i Državnog arhiva u Splitu. Sada se redovito preuzimaju ostavštine uglednih majstora amaterskog filma na trajnu pohranu, kao što su: Aleksandar Stasenکو, Ivan Martinac i drugi. Obrađuju se prema utvrđenim standardima i što je najvažnije čuvaju u primjerenim uvjetima.

- Najveći problem u *čuvanju filmskog gradiva* jest problem acetatne (kisele) filmske vrpce koja traži stalnu kontrolu temperature i vlage u spremištima. Europski filmski arhivi postavili su novi prioritet u svom radu a taj je gradnja novih spremišta s uvjetima dugotrajne pohrane filmskog gradiva na 5 stupnjeva C i 35% vlage. Treba imati na umu da svi europski filmski arhivi u svojim filmskim zbirkama čuvaju 70% «kisele» filmske vrpce.

- Potrebno je sustavno *vršiti kontrolne preglede* svih vrsta materijala te utvrđivati njihovo fizičko stanje, oštećenja da bi se pravodobno mogle provoditi mjere zaštite. Svakodnevno je potrebno u više navrata *vršiti kontrolu temperature i vlage* u spremištima i o tome voditi preciznu evidenciju. Arhivsko gradivo (film, elektronski ili digitalni zapis, mikrofilm i sl) koje je uzeto na obradu po završetku radnog dana mora se vratiti s radne temperature u spremište u primjerenu temperaturu za pohranu istog.

- *Kombinacijom hlađenja i odvlaživanja* mogu se postići djelotvorni uvjeti za trajnu pohranu filmskog gradiva. Treba nastojati u našim uvjetima i ovisno o financijskim sredstvima za crnobijelo izvorno filmsko gradivo i filmsko gradivo u boji, osigurati uvjete trajne pohrane od 10 stupnjeva C i do 40 % vlage a filmske kopije do 15 stupnjeva C i također 40% relativne vlage.

- Zabluda je nazočna kod mnogih imatelja audiovizualnog gradiva da su i elektronski i novi *digitalni formati* vječni. Prema najnovijim istraživanjima i CD i DVD, koji je još uvijek nestabilan medij i nije medij za trajnu pohranu, treba čuvati na 18 stupnjeva C i 50% vlage a ne na sobnim temperaturama.

- Kad se za to stvore financijski i prostorni uvjeti svi filmski arhivi morali bi ostvariti cilj koji su izgradnjom novih arhivskih spremišta ostvarili filmski arhivi u Lisabonu, Madridu, Bologni, Helsinkiju: *čuvanje svih filmskih materijala na 5 stupnjeva C i 30% vlage*. To zahtjeva gradnju novih objekata na posebnim lokacijama, s točno proračunatim izolacijskim slojevima u samoj gradnji objekata, te i sofisticiranim klimatizacijskim sustavima.

- U situaciji kad postoje financijska ograničenja najgore je ne poduzimati ništa i ostavljati svoje fotografske, filmske, mikrofilmske ili muzejske zbirke s raznovrsnim materijalima na milost i nemilost vlazi i oscilacijama temperatura. Bolje je da je, naprimjer, filmska vrpca ili neko drugo gradivo na konstantnoj temperaturi od 17 stupnjeva C i 40-50 posto vlage nego dozvoliti oscilacije temperature ovisno o ljetnim i zimskim uvjetima.

Nažalost niti jedna arhivska zgrada u Republici Hrvatskoj nije građena za trajnu pohranu filmskog gradiva. Nije mi poznata činjenica koliko je muzejskih depoa građeno sa osiguranjem stalnih i propisanih uvjeta za trajnu pohranu.

- *Fotografsko gradivo*, posebno negativni, bilo crno bijeli ili u boji traže iste uvjete čuvanja kao i filmska vrpca. To se odnosi i na *mikrofilmove* koji su istog kemijskog sastava kao i filmska vrpca za snimanje filmova.

- «Zaluđenost novim digitalnim formatima i svakodnevna «opasnost» od njihovog olakog prihvaćanja bez adekvatnih priprema, izučavanja softwera, obučavanja specijalista za rad na ovim složenim poslovima i sl. Ta opasnost još je veća ako se istodobno napuštaju tradicionalni mediji koji uz svoju ograničenost također doživljavaju poboljšanja i veću trajnost. Na primjer, *filmska vrpca na novoj poliester podlozi* uz primjerene uvjete pohrane osigurava trajanje filmske vrpce od 300 do 500 godina i *nadalje je jedini medij za trajnu pohranu filmskog gradiva ali i mikrofilma*. Digitalne formate (CD, DVD) treba koristiti samo u svrhe brzog prenošenja informacija do korisnika.

- Treba zadržati tzv. «hibridnu» metodu koja se djelotvorno provodi u presnimavanju arhivskih dokumenata u Fotoslužbi Hrvatskog državnog arhiva. Master se izrađuje na (mikro)filmskoj vrpci a kopije se skeniraju na CD radi lakšeg korištenja.

U Zagrebu, 27. listopada 2005.

Izvori:

Kukuljica, Mato: Zaštita i restauracija filmskog gradiva, Hrvatski državni arhiv-Hrvatska kinoteka, Zagreb, prosinac 2004.,

Marie France, Calas i Jena Mark Fontaine, La Conservation de Documents Sonores, Curs Editions, Paris 1996.,

Guidelines for the Preservation of Digital Heritage, National Library of Australia, Canberra, 2003.,

Honorre, Paul, A Handbook of Sound, Recording, A Text for Motion Picture and General Sound Recording, New York, London, A.S. Barnes - Thomas Yoseloff, 1980.,

Mohlhenrich, Janice, Preservation of Electronic Formats, Highsmitt Pres, W 5527 Highway 106, Fort Atkinson, Wisconsin,

Konvencija o zaštiti europskog audiovizualnog nasljeđa, Vijeće Europe, Strasbourg, 2001.,

Preporuka o čuvanju i zaštiti pokretnih slika, UNESCO, Generalna skuština, Beograd, 1980.,

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, Narodne novine 105/1997.